

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін, факультет № 6

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Філософія науки»
обов'язкових компонент
освітньої програми третього рівня вищої освіти

011 «Освітні, педагогічні науки»
(011 «Educational, pedagogical sciences»)

за темою: Філософсько-наукова думка Античності

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
30.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
25.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та соціально-
економічних дисциплін
29.08.2023 Протокол № 7
(дата, місяць, рік)

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін (протокол
від 25.08.2023 р. № 9)

Розробник:

Професор, доктор філософських наук, професор Тягло Олександр
Володимирович

Рецензент:

Декан філософського факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна, доктор
філософських наук, професор Карпенко Іван Васильович

План лекції «Філософсько-наукова думка Античності»

1. Виникнення філософії, її основні частини за Діогеном Лаєртським.
2. Виділення двох основних шляхів пізнання – чуттєвого і умоглядного, або раціонального (Парменід і його школа).
3. Спосіб виникнення і сутність античного атомізму (Демокрит). Ідея первинних і вторинних якостей речей та її значення для дослідження (наукового) пізнання.
4. Істина як базова цінність наукового пізнання, шляхи її винайдення. Особливості наукового пізнання, його предмет і методи за Аристотелем.
5. Вчення Стагірита про чотири причини сущого.
6. Давня класифікація наук за Аристотелем, місце у ній філософії.
7. Античний скептицизм (Піррон).

Текст лекції

У одній із перших знаних праць з історії філософії, створених у III ст. н.е. Діогеном Лаєртським, зазначено, що *філософію філософією [любомудрієм], а себе філософом [любомудром] вперше став називати Піфагор...*

... одні філософи зветься фізиками, за вивчення природи; другі – етиками, за міркування про звичаї; треті – діалектиками, за хитросплетіння речей. Фізика, етика і діалектика суть три частини філософії; фізика вчить про світ та про все, що у ньому є; етика – про життя та властивості людини; діалектика ж дбає про доводи і для фізики, і для етики.

Показовим також видається повчання відомого оратора і політичного діяча Давнього Риму Марка Туллія Ціцерона (106-43 до н.е.) : *«А філософія, матір усіх наук, що вона, як не дар богів (за виразом Платона) або створіння богів (як кажу я)? Це вона обучила нас спочатку – починанню самих богів, потім – справедливості між людьми, на якій тримається людське суспільство, потім – скромності й високості духу; і вона ж зіграла морок з душі, як з очей, щоб ми спроміглися вгледіти вище і нижче, перше, останнє та середнє».*

З огляду на Ціцерона, Діогена Лаєртського та інших авторів зрозуміло: за часів Античності зародки множини тих наук, які сьогодні є самостійними – природничих, гуманітарних, соціальних тощо, переважно не відокремилися од своє «матері-філософії».

Тому далі розглядатимемо хоч і внутрішньо диференційоване, але єдине річище давнього «любомудрія», філософсько-наукова течія якого створювалася завдяки Парменіду і Демокриту, Аристотелю й Епікуру, Ціцерону і Клавдію Птолемею...

Наведені далі рядки поеми Парменіда (540-470 до н.е.) «Про природу» чи не вперше в людській історії ясно і однозначно стверджують: поряд з пізнання через чуття існує інший, якісно відмінний шлях пізнання – за допомогою розуму. Без визнання цієї обставини ані сучасна філософія, ані наука не є

МОЖЛИВИМИ.

*Наразі усе ти мусиш спізнати:
Як переконливої Істини непогрішимо серце,
Так і гадки смертних, в яких немає достовірності...
Тож відверни свою думку від цього шляху пізнання,
Хай не спокусить тебе на нього багата на досвід звичка
Оком безцільним витріщатися, і слухати вухом шумливим,
І язиком відчувати. Розумом розсуди наведені мною заперечення...
... Адже немає і не буде іншого
Понад буття нічого: Доля його прикувала
Бути цільним, нерухомим. Тому ім'ям тільки буде
Усе, що прийняли люди, за істину те уважаючи:
“Бути і не бути”, “народжуватися на світ і гинути безслідно”,
“Переміщуватися” і “колір змінювати сліпучо яскравий”...*

Усвідомивши відмінність чуттєвого і розумового, або умоглядного, пізнання, Парменід її абсолютизував. Він наполягав, що виключно силою розуму можна пізнати істину, і ця істина зовсім розбігається з тим, що дає нам чуття.

Переважна більшість відомих грецьких мислителів сприйняла новаційну ідею Парменіда щодо якісної відмінності чуттєвого і умоглядного пізнання, а також наголос на тому, що істина досягається силою розуму.

На відміну від Парменіда, Аристотель (384-322 до н.е.) не заперечував дієвості чуттєвого пізнання, але лише як першого кроку складного процесу. Запам'ятовування відчуттів породжує досвід, котрий дає знання “що”, але не “чому”.

Тільки спроба розуму з'ясувати “чому”, тобто причину того, що сприймається чуттєво, здатна привести до повного істинного знання.

Родове поняття причини, за Аристотелем, передбачало *формальну, матеріальну, діючу і цільову* причини.

На наше переконання, кожену [річ] тільки тоді, коли розуміємо, “чому [вона]” (а це означає зрозуміти першу причину), то ясно, що нам належить зробити це і стосовно виникнення, зникнення та будь-якої фізичної зміни, щоб, знаючи їх начала, ми були в змозі намагатися звести до них кожену досліджувану річ.

В одному значенні причиною називається те, “з чого”, як внутрішньо йому властивого, вникає будь-що, наприклад, мідь – причина цієї статуї чи срібло – цієї чаші, та їх роди. В другому значенні [причиною будуть] форма і зразок – а це є визначення суті буття – і їх роди (наприклад, для октави відношення двох до одиниці й взагалі число), а також складові частини визначення. Далі, [причиною називається те], звідки перше начало зміни або спокою; наприклад, той, хто дав пораду є причина, для дитини причина – батько, і, загалом, те, що призводить – причина того, до чого призводить та те, що змінює – того, що змінюється. Нарешті, причина як мета, тобто “заради чого”; наприклад, причина прогулянки – здоров'я...

Розуміння науки, яке на довгі часи набуло класичного статусу,

Аристотель висловив у порівнянні з іншими видами розумової активності, причетними до пошуків істини.

Припустимо, що душа досягає істини, стверджуючи і заперечуючи завдяки п'яти [речам], а саме: умілої, науці, розсудливості, мудрості, уму...

Що таке наука... ясно з наступного. Ми всі припускаємо, що відоме нам по науці не може бути і таким й іншим... Тож те, що становить предмет наукового знання, існує з необхідністю, а отже, вічно, адже усе, що існує з безумовною необхідністю, є вічним, вічне ж не виникає і не зникає...

Далі, вважається, що будь-якій науці нас навчають, а предмет науки – це предмет засвоєння...

Будь-яка умілість має справу з виникненням, і бути вмілим означає розуміти, як виникає щось із речей, які можуть бути та не бути і чие начало у творці, а не в тому, що створюється...

Умоглядна наука прагне істини щодо необхідного і вічного – того, що не виникає і не зникає, не створюється і не знищується; ознакою такої науки є доказовість. А причетна істинному знанню умілість спрямована на творення того, що може бути і не бути. При цьому, за Аристотелем, “науки про умоглядне (*theōrētikai*) – вище умілої творення (*poiētikai*)”.

Думку про безумовний пріоритет умоглядних, або теоретичних, наук над практичними чи над різноманітними уміlostями критикував Ціцерон. За його твердженням, учення греків якщо чогось і варті, то лише з того погляду, що вони децю загострюють і немовби відточують розум юнаків, аби їм було легше вивчати важливіші питання...

Які ж науки важливіші? Такі, які можуть зробити нас корисними державі. Бо це... найславніше завдання мудрості і найвеличніший вияв доблесті та її обов'язок... За мету однієї з таких наук Ціцерон покладав з'ясування, який державний устрій є найкращим.

Для науки загалом вищою «внутрішньою» цінністю є істинне знання. Тут важливо відмітити, що воно бажане саме по собі, а не задля користі чи розваги, хоч і припускає таке використання через творення тощо.

Як же розуміли тоді істину? За Аристотелем, визначимо, що таке істинне і хибне. А саме: говорити про суще, що його немає, чи про не-суще, що воно є, – значить говорити хибне; а говорити, що суще є і не-суще не є, – значить говорити істинне.

... Дійсно, той, хто стверджує, що усе істинне, робить істинним і судження, протилежне його власному, і тим самим робить своє твердження неістинним (бо протилежне судження заперечує його істинність); а той, хто стверджує, що усе хибне, робить і це своє судження хибним.

Хоча з часів Парменіда і Аристотеля істина визнається іманентною цінністю наукового пізнання, однак її розуміння дотепер дебатуються.

Вже у XX столітті поняття істини обговорював, серед інших, Карл Поппер. Він вказував, що існує три суперниці теорії істини як відповідності фактам – теорія когеренції, котра приймає несуперечливість за істинність, теорія очевидності, яка приймає за істину поняття “відомо у якості істини”, і прагматична, або інструменталістська, яка приймає за істину корисність, –

усі вони виявляються суб'єктивістськими.... За Поппером, висловлювання істинне, якщо воно відповідає фактам. Тож надалі будемо триматися, як і більшість вчених людей, цього розуміння, його ще називають кореспондентською теорією істини.

Хоча переважна більшість мислителів Давнього світу припускала можливість у той чи інший спосіб досягнути істинного знання, декотрі висловлював сумнів у цьому: їх стали називати скептиками. Одним з перших скептиків вважають Піррона з Еліди (360-270 до н.е.).

За свідчення Діогена Лаєртського, Піррон *нічого не називав ані прекрасним, ані потворним, ані справедливим, ані несправедливим і взагалі вважав, що істинно нічого не існує, а людські вчинки спрямовуються лише законом і звичаєм...*

Історія філософсько-наукової активності часів Античності свідчить: її носіями були переважно не одинаки, а певні групи – школи, які об'єднували однодумців, у тому числі й у низці поколінь.

Доцільність такої організації філософсько-наукової активності підкреслив вже Аристотель, вказавши, зокрема, що *будь-якій науці нас навчають, а предмет науки – це предмет засвоєння...* Однією з найвідоміших є школа, або Академія, Платона (створена бл. 385 р. до н.е.).